
Nada Đurić

Antonomazijske perifraze u romanu *Ubistvo s predumišljajem* S. Selenića

Na primerima antonomazijskih fraza pokazano je kako se u jeziku ostvaruje pozitivan ili negativan odnos govornika prema licu sa/o kome se govori. Svi primeri su podeljeni prema tome koji element sintagme nosi konotativno značenje i ispitivana veza vrsta reči sa nosiocem značenja. Došlo se do određenih pravilnosti – recimo, kod zamenica se prisvojne koriste da označe pozitivnu konotaciju, dok pokazne izražavaju izrazito negativnu.

Uvod

Monotonost ponavljanja istog ličnog imena u tekstu najčešće se izbegava upotrebom ličnih zamenica. Pri ovakvoj zameni jezik se ostvaruje kao ekonomičan sistem, ali stilski efekti izostaju. Ukoliko se, naprotiv, zamjenjuje opštim imenom, mogu da se pruže dodatni podaci o licu o kome se govori, a koje govornik želi posebno da istakne ili ih je potrebno pomenuti u datom kontekstu. Posredno se izražava i odnos govornika prema licu (o) kome se govori, a upotrebljeni izrazi su emotivno obojeni i pored spoznajne, imaju i afektivnu vrednost. Stilsko sredstvo koje se pritom koristi je antonomazija, “termin antikne retorike za figuru koja određenu riječ svjesno zamjenjuje drugom; isprva u antici upotrebljavana samo za zamenu vlastitoga imena općim (npr. Isus – Galilejac); kasnije se naziv protogao i na zamjenu općega imena vlastitim (tvrđica – Kir Janja, junak – Kraljević Marko, razbojište – Kosovo). A. je tako sinegdoha i metonimija vlastitih imena. Ako se ime zamjenjuje sintagmom, govorimo o perifrazi” (RKT 1992: 43).

Cilj ovog rada jeste da se utvrdi kako kod antonomazije subjektivan odnos govornika prema određenoj osobi nalazi svoj jezički izraz. Antonomazija je odabrana kao stilsko sredstvo koje pruža mogućnost za najsažetije i najeksplicitnije izražavanje emotivnog odnosa govornika prema

*Nada Đurić (1981),
Beograd, M.
Milovanovića 5,
učenica 3. razreda
Filološke gimnazije u
Beogradu*

sagovorniku ili nekom trećem licu. Korpus je ograničen na slučajeve perifraza da bi bilo moguće pratiti manifestaciju pozitivnog, negativnog ili neutralnog odnosa ne samo u zavisnosti od semantike odabranih leksema, već i u zavisnosti od upotrebljenih sintagmatskih konstrukcija. Pošto je jezik neodvojiv od mišljenja, neke kategorije reči i jezički izrazi biće “predodređeni” za izražavanje afektivnog značenja i njihova upotreba imaće stilsku funkciju.

Metodologija

Građa je ekscerpirana iz romana Slobodana Selenića *Ubistvo s predumišljajem*. Roman ima više likova – pripovedača, od kojih svaki uspostavlja određen odnos prema osobama pored kojih živi ili za čiji se život interesuje. Odnosi između likova detaljno su obrađeni. Ovi razlozi bili su odlučujući pri izboru korpusa. Sakupljena građa klasifikovana je na dva načina. Najpre su utvrđeni najfrekventniji tipovi podataka koji se daju o nekoj osobi. Primeri su podeljeni na perifraze sa neutralnim značenjem (stilski nemarkirane), perifraze sa pozitivnom konotacijom i perifraze sa negativnom konotacijom (stilski markirane). Analiza je ograničena na posmatranje zavisnih sintagmi, koje čine najveći deo korpusa (96 primera od 98 ekscerpiranih). U primerima je određena glavna reč sintagme i ispitani su slučajevi u kojima ona nosi konotaciju. Zatim je ispitano na koji način zavisni konstituenti doprinose uspostavljanju određene konotacije.

Klasifikacija

Primeri su prema tipovima pruženih podataka klasifikovani u sledeće kategorije: srodstvo, starost, fizički izgled i karakteristike, mesto rođenja, karakter, zanimanje (ova kategorija obuhvata takođe stručnu spremu i slične podatke). Značajan broj perifraza može se svrstati u više od jedne kategorije.

Rezultati pokazuju da ke najzastupljenija kategorija zanimanja, sa 43 primera (*sovjetski pukovnik, dvojica s četvrte godine dramaturgije, visoki nemački oficir, krava sa šaltera u Kliničkom, jebeni levi intelektualac*). Karakteristično za ovu kategoriju je da nasuprot visokoj stručnoj spremi, podatak koji uglavnom nosi pozitivnu konotaciju i visok položaj, negativno obeležen.

U 23 primera koji se tiču karakternih osobina, afektivna vrednost denotata je sama dovoljno jasna (*pečalbarski vredan i skromni dođoš, znatiželjna gospodice, bijesni pas iz zavičaja, veseli Ciganin*).

Perifraza koje se odnose na fizički izgled i karakteristike ima 17. Najčešće su katahrezne, stilski nemarkirane ili sa negativnom konotacijom, koja se postiže odgovarajućim izborom atributa (*jedan brkati grmalj, jedna*

do glave ošišana devojka iz bolnice "Sveti Sava" u Kninu, bivše gospode iz Feldkirha u belim glaziranim rukavicama).

Kategorija etnika broji 14 primera, koji se jednim delom odnose isključivo na nacionalnost (*mladi Namac, brkati Crnogorac, onaj Srbin što ne zna mađarski*). Reč je o slučajevima kada ime nije poznato (katahrezne perigrade) ili kada je nacionalnost jedini bitan podatak. U slučajevima kada je precizirano mesto rođenja uspostavlja se opozicija između prestonice (pozitivan odnos) i unutrašnjosti (negativan odnos) (*senjačka princeza sa zrna graška, čovekoliki pekar iz kopaoničkog bačista*).

Najmanji broj perifraza odnosi se na uzrast, samo 7 primera (*matora šećerlema, mladi ratni pobednik*). Ova kategorija je leksički siromašna, u upotrebi su svega tri lekseme: mlad, star i mator.

Primeri iz kategorije srodstva nisu uključeni u analizu jer nema uslova za proučavanje njihovog konotativnog značenja. Lekseme iz ovog semantičkog polja imaju pojamovnu vrednost, dok se semantički sadržaj ostvaruje pomoću atributa (*moja najs baba*), ili je uslovljen kontekstom.

Analiza

Korpus skoro u potpunosti sačinjavaju zavisne sintagme, stoga je analiza zasnovana upravo na ovim primerima. Ostale konstrukcije koje se javljaju su:

– *naporedne sintagme* koje se javljaju svega dva puta, u slučajevima kada se ističu dve suprotne strane jednog lika:

A kada bi ga neko pitao kuda je krenuo, *seljački šeret i policijski tajanstvenik* odgovarao je: "Na vašar, da kupim oci opance".

(...) vidi dandara da je Stavra most preko koga može prići Jeleni, *a hajduk i policajac u jednom, takvu priliku ne propušta*.

– *odnosne rečenice* koje proširuju i dopunjuju značenje sintagme:

Jedna gospođa koja ređa cigle ima na rukama glaze rukavice od belog satena, i dopola progušalo sedu, otpola riđu kosu.

(...) mene ništa nije toliko užasnulo – ni krv na zidu, ni razneta glava i trupina *dečaka koga sam voleo i znao od kolevke* (...)

Njihova upotreba je naročito važna kada je reč o proširivanju značenja metafore:

U prilici o kojoj vam pričam, svi su, u magnovenju, izračunali da bi veći skandal usledio kada bi neko pokušao narušiti svečanost trenutka ukorom *kozletu koje odskače u stranu sa kozje staze*.

U sintagmama je posmatrano kako se konotativno značenje ostvaruje izborom glavnog konstituenta, zavisnog konstituenta, a kako ga u izvesnim slučajevima određuje kombinacija dveju leksema. Takođe su zabeležene pojave koje se ne tiču semantičkog sadržaja sintagme, a bitne su za postizanje ekspresivnosti.

Glavna reč je nosilac konotacije u manjem broju slučajeva. Pozitivan ili negativan odnos određen je semantikom same lekseme, koja može da bude pejorativ ili hipokoristik. Primeri su često metaforični, sa leksikom iz životinjskog sveta.

1. Pejorativi su predodređeni za iskazivanje negativne konotacije:

Ne mogu čudom da se načudim kako tog jutra nisam baš nikog ubila (...)
Prvo – *kravu sa šaltera u Kliničkom*. Rekla je: “Marš u svoj brlog, stoko repata”.

– Nije sasvim običan – rekla je Jelena.

– Ko? – pitao sam.

– *Partizanski zulukafer*. Pokazuje neke ljudske osobine.

Zapaža se i česta, stilski efektna upotreba pejorativa u službi hipokoristika. Da bi se jedna leksema sa pejorativnim značenjem shvatila kao hipokoristik, presudan je kontekst u kome se javlja, to se nekada može videti iz same sintagme:

Uto naide *moj kreten*;

ili iz šireg konteksta celokupnog teksta, ako je jasno definisan pozitivan odnos govornika prema onome o kome se govori:

Oko osam, odemo do Bermudskog da vidimo šta se dešava među gospodom studentima, što bi reko *stari fjaker*.

2. *Hipokoristicima* se postiže izrazito pozitivna konotacija. Leksika je najvećim delom semantički obeležena:

– Jel za glavić? – pitam kad sam došla do daha, a *moja šećerlema* preklinje:
– Nemoj, Jelo, nevolja te odnijela, nije za ženska usta da govore takve riječi.

A šta voliš sa mnom radit, *tele moje belo*?

Kod hipokoristika se samo jednom javlja inverzija značenja. Primer je ujedno i deminutiv, tvorbena markiran:

(...) sve vreme razgovora nijedared me taj *prašnjavi čovečuljak* nije pogledao u oči.

3. U nekim primerima značenje je uslovljeno *spoljašnjim činocima*: sredina, stav kolektiva, istorijski trenutak mogu da odrede konotativno značenje; recimo:

Svi znaju da je za rođendanski poklon *jednom nemačkom oficiru* Stavra Arandelović poklonio skupocen bolo-serviz.

Na miru bismo se ispričali, a videli biste još nešto – da *stari doktor filosofije* ume napraviti špagete a la bolonjeze kao da su ga u Bolonji pastom othranili.

Neophodno je odrediti kontekst i poziciju pripovedača, jer se konotacija vremenom menja i može da pređe iz pozitivne u negativnu (pritom se prvobitna značenjska komponenta ne gubi u potpunosti):

Bio sam siguran da će *potpukovnik Ozne*, čak i ako zna nešto o Stavri, reći da za njega nikada nije čuo.

Zavisni članovi sintagme, pridevi, zamenice i determinativ *jedan*, u različitoj meri učestvuju u izražavanju subjektivnog odnosa.

1. Upotreba *prideva* ne podrazumeva veću ekspresivnost u katahrezičnim perifrazama, kada je neophodan opis, najčešće sa karakterističnim detaljima:

U autobus se penje *jedan bradati momak u maskirnoj uniformi, s teškim brauningom za probijanje oklopnih vozila u ruci*.

Isti je slučaj sa primerima gde glavna reč nosi konotativno značenje, a atribut je smešta u kontekst:

Pretvaranje *partizanskog pastuva* u običnog srpskog vola.

Veštom oku, uvežbanom za posmatranje *senjačke Judite*, mome oku, alzo, nije moglo promaći stalno uvećavanje oštećenja na prevelikoj, za gledanje čak neprijatnoj oholosti lepe Jelene.

Elem, kada se Jeleninoj urođenoj nesposobnosti za ženska prijateljstva doda užareno zanimanje koje je za nju pokazivao *princ iz partizanske bajke*, a tome pride i Jelenino sanjalačko prenebregavanje prinčevog postojanja (...)

Kada glavna reč predstavlja samo određen podatak, izborom prideva postiže se ekspresivnost i ostvaruje određena konotacija:

Taman *bed gaj* počeo da davi *najs babu*, a vi viknuste fajront.

Važno mu je da nas *ledeni tavoriš iz Tasa* povoljno oceni.

Kod hipokoristika retko dolazi do inverzije značenja, ali se oni mogu kombinovati sa pridevima suprotnih semantičkih distinktivnih obeležja:

Kreten ćuti, a ja znam šta onda: ode *moj golub usrani* Bilogoru da osvaja. *Matora šećerlema* se ne ljuti.

2a. *Prisvojne zamenice* se koriste za obeležavanje rođaćkih i drugih veza i u tom slučaju nemaju nikakvu konotaciju. Međutim, prisvojna zamenica za prvo lice, kada nije upotrebljena da označi pripadnost, već bliskost i emotivnu vezanost, ima izrazito pozitivnu konotaciju:

Zamal da obore starca i *mog ćopavka*.

Eto ti šta ispadne kad *moj kreten* počne da misli!

Perifraze u čijoj je osnovi metafora dobijaju potpun smisao tek upotrebom prisvojne zamenice, koja ističe subjektivan odnos. Inverzijom zamenice i imenice potencira se tepanje:

– A šta voliš sa mnom radit, *tele moje belo*?

Veoma retko prisvojna zamenica za prvo lice upotrebljava se da bi doprinela postizanju negativne konotacije. Značenje zamenice uslovljeno je semantičkim sadržajem ostalih konstituenata. Reč je o vezi koja je nametnuta i neželjena:

Krsman počinje da mrzi i kinji *našu svemoćnu kadrovkinju*.

Ne znam koji je slučaj bio s *mojim islednikom*.

2b. *Pokaznim zamenicama* postiže se negativna konotacija. One upućuju na neko lice poznato govorniku ne uspostavlajući pritom nikakvu vezu. Postiže se efekat distanciranja, prezira ili podsmeha:

“Pazi, pa *ova gospođica* me zaista ne mari! Zašto?”

Recimo – sve vreme razgovora nijedared me *taj prašnjavi čovečuljak* nije pogledao u oči.

A, znate, družo Krsmane, znate li šta mu je, *ova* ovde, u *krilo gledeća* “*gospoja*” rekla?

Ta nasretnica, sa jakim šprahfelerom, malo mentalno retardirana, nikako nije uspevala, između ostalog, da zapamti ime Langhof, i svaki put ga je drugačije izgovarala.

3. Determinativ *jedan* često se pojavljuje u katahrezičnim perifrazama u funkciji člana. Praćen je nekim od podataka koji su ključni za identifikaciju (nacionalnost, zanimanje) ili karakterističnim detaljima:

Kada sam izlazio napolje, oko 19.30 časova, video sam kroz prozor kako pred njihovu vilu staje jedan nemački automobil i iz njega izlazi *jedan nemački oficir*.

Jedna do glave ošišana devojka iz bolnice “Sveti Sava” u Kninu, (...), tvrdila je pošto je pogledala Bogdanovu sliku, da takav nije prošao kroz njihovu stanicu.

Kada označava jednog iz vrste, determinativ se koristi za uspostavljanje negativne konotacije i izražavanje potcenjivanja i omalovažavanja:

Celu subotu ona je pisala autobiografiju, a ja sam navodio stalno nove dokaze da je njen pokušaj dodvoravanja *jednom običnom partizanskom zuluferu* ponižavajući i uzaludan.

4. Ekspresivnost sintagme je veća kada i glavni član i atribut nose isto konotativno značenje:

Neki matori trbonja zažvalio mikrofona: Milošević, boljševizam, Cvijić, violentni tip, mitska prošlost, usrana sadašnjost.

A ja sam u tom času, mladi moji prijatelji, mada preko svake mere za bezeknut Jeleninim pitanjem, ipak sabrano pretpostavio šta će *lukavi gegula* odgovoriti.

Konotacija se u nekim slučajevima postiže i **kombinovanjem leksema**:

U posebnoj grupi primera konotacija se postiže kombinovanjem dveju leksema koje pripadaju istom leksičkom polju, ali imaju suprotstavljene semantičke komponente:

Mislim si, ako sam ja vlasništvo mog tate Panića, zašto bijesni pas ne bi bio vlasništvo ćaće Martića, koji se boji *sina koljača*.

Pekara potpukovnika koji je ubio hiljadu ljudi i obljubio hiljadu žena i *se-
njačku princezu sa zrna graška*.

Negativna konotacija postiže se i kombinovanjem zavisnog i glavnog člana koji pripadaju različitim leksičkim poljima, pa je apsurdno dovesti ih u vezu:

Pošto je ispratila *čovekolikog pekara iz kopaoničkog bačista*, Jelena se vratila u sobu.

Napomene u vezi sa postizanjem veće ekspresivnosti:

Zamena jednine množinom nosi element negativnog odnosa, ali, kao i pejorativi, ne mora da bude upotrebljena u tu svrhu:

Ja imam pogan jezik i veliko dupe, a zlatno srce imaju *kreteni iz Moslavine*.

Postupkom akumulacije više članova sintagme koji pripadaju istom leksičkom polju i inverzijom atributa i zamenice ističe se neko svojstvo lica o kome se govori, a u isto vreme označava se subjektivan odnos govornika:

U najgorem, i mnogo verovatnijem, naružće Jelenu što se usuđuje da pita za đubre *kolaboracionističko, kapitalističko, izdajničko*, šta tija znam kakvo sve ne!

Stavri se *pukovnik, partizanski, oznaš*, ej, bog te molovo – obraća sa vi!

U tekstu su ostvareni paralelizmi u kojima su jedan ili oba člana perifrize, suprotstavljene jedna drugoj:

Pretvaranje *partizanskog pastuva* u *običnog srpskog vola*.

Taman *bed gaj* počeo da davi moju *najs babu*, a vi viknuste fajrunt!

Antonomazija može da bude u funkciji ostvarivanja igre rečima:

Vrcalov – krunski svedok za čije svedočenje više nikog ne boli uvo. Osim, narafski, kretena i mene. Pa *uvobolni kreten* pita:

Dipl hem bi hteo da mi da, ali nema dipl lovu.

Zaključak

Analizom ekscerpiranih primera utvrđeno je da pri zameni ličnih imena govornik bira određena jezička i stilska sredstva koja će mu omogućiti postizanje pozitivne ili negativne konotacije. Biraju se reči sa odgovarajućim semantičkim sadržajem. Pejorativima se postiže negativna konotacija, ali se u kontekstu često javljaju u službi hipokoristika. Hipokoristici nose pozitivnu konotaciju. Inverzija značenja je veoma retka, ali se lekseme kombinuju sa atributima koji imaju pejorativno značenje.

Semantički sadržaj može da bude i društveno uslovljen uticajem sredine i stavom kolektiva u određenom istorijskom trenutku. U ovom

slučaju, konotacija može vremenom da se promeni, ali se prvobitno značenje ne gubi u potpunosti.

Zavisni članovi takođe doprinose uspostavljanju konotativnog značenja. Izborom prideva se postiže ekspresivnost ili se reč koja nosi konotaciju smešta u kontekst, osim u katahrezičnim perifrazama gde imaju samo opisnu funkciju. Prisvojna zamenica za prvo lice nosi pozitivnu konotaciju kada se njom označava emotivan odnos. Pokaznim zamenicama ostvaruje se negativna konotacija, kao i upotrebom determinativa "jedan".

Konotativno značenje se ostvaruje i kombinovanjem leksema koje pripadaju različitim leksičkim poljima ili pripadaju istim leksičkim poljima, ali imaju suprotstavljene semantičke distinktivne komponente.

Literatura

Aquien, M. Molinie, G. 1996. *Dictionnaire de rhetorique et de poetique*. Paris: Librairie Generale Francaise, le Livre de Poche, str. 459.

Bugarski, R. 1991. *Uvod u opštu lingvistiku, drugo izdanje*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zavod za izdavanje udžbenika, str. 137–43.

RKT 1992. *Rečnik književnih termina, drugo, dopunjeno izdanje*. Beograd: Nolit, str. 43.

Gortan–Premk, D. 1992. *O semantičkoj poziciji kao mestu realizacije jedne lekseme*, JF XLVIII Beograd: Institut za srpski jezik, str. 13–22.

Gortan – Premk, D. 1994. *Tipovi i vrste reči*, JF L Beograd: Institut za srpski jezik SANU, str. 117–28.

Gortan – Premk, D. 1994. *O regularnosti semantičkog variranja*, JF XLIX. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, str. 23–28.

Gortan – Premk, D. 1995. *Metafora, metonimija i sinegdoha u jeziku i stilu*, NSSVD 23/2. Beograd: MSC, str. 61–70.

Kovačević, M. 1995. *Stilistika i gramatika stilskih figura (drugo, dopunjeno izdanje)*. Nikšić, str. 76–89.

Crystal, D. 1987. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 100–107.

Milanović, A. 1997. *O nekim stilistički markiranim tvorbenim modelima u delu Stevana Sremca, Književno delo Stevana Sremca – novo čitanje*. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu i studentska grupa za srpski jezik i književnost Filozofskog fakulteta, str. 161–175.

Peco, A. Stanojčić, Ž. 1972. *Srpskohrvatski jezik, Mozaik znanja*. Beograd: Interpres, str. 29.

Stanojčić, Ž. Popović, Ij. Micić, S. 1989. *Savremeni srpski jezik i kultura izražavanja*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zavod za izdavanje udžbenika, str. 245–52.

Stevanović, M. 1989. *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga, str. 153–9.

Ćorac, M. 1968, 1969. *Afektivne gramatičke kategorije, Sintaksičko – stilističke studije*. Priština: Filozofski fakultet u Prištini, str. 99–114.

Nada Đurić

**Antonomasical Periphrases in Slobodan Selenić's Novel
*Ubistvo s predumišljajem***

On the example of antonomastic periphrases can be demonstrated how is verbally realized positive or negative regard of speaker toward person with whom (or about whom) is he talking. All examples are classified according to the elements of phrase that carry connotative meaning. There was enough material to establish correlation between word category and its connotative meaning (e. g. within category of pronouns: possessive pronouns are used to express positive connotation while demonstrative pronouns are used for extremely negative).

